

UNGVÁRI TAMÁS

*A feledés
enciklopédiája*

SCOLAR

ELŐSZÓ

Az egyetlen enciklopédia, amelyen a teljesség nem számon kérhető, a feledés enciklopédiája. Ami kimaradt belőle, azt elfeledtük. Ha egykoron nyoma volt is, mára befűtta a feledés homokja. Az igazi többség a fehér foltokon települt le az örökkévalóságban. Sírköve legfeljebb egy bejegyzés valamelyik nyitott végű enciklopédiában. Aki ott nyugszik, az kétszer halt meg. Másodszor, amikor a sírkövet vésték ismeretlen kezek.

Ebből a nemlétező létezésből mentettem ki egy kötetre valót a méltatlanságnak abból a viharából, amit jobb híján történelemnek neveznek. Az enciklopédia egy-egy bejegyzése megálljt kiált a pusztulásnak. Csakugyan, ezek a bejegyzések felháborodott kiáltozások az igazságtalanság folytonossága ellen. Már megint, és még mindig!

Az internetenciklopédiák száműzték a személyességet. Ezt itt viszont a szenvedély szűrte át türelemmel a szitán. Ez az én enciklopédiám, amire én emlékezem és emlékeztetek.

A modernitás azonban engem is megigézett. A gépesített feledés a világháló egy-egy keresőprogramja. A gép előre betáplált algoritmusok nyomán szócikkeket csippent fel. Az interneten megjelenő információk előtt hívószavak állnak, mint mondjuk apokalipszis, feltámadás, válság, bolygó zsidó stb. Bejegyzéseim hívószavaival én is megkönnyítem az olvasást. Az enciklopédián belül kiadom a szócikkeket. Ami pedig kimaradt, azt elfeledtem, vagy sose tudtam, vagy még most tanulom. Aztán meg az enciklopédiák hosszú ideig készülnek. A teljességre várni kell.

Egy francia filozófus mondása szerint két fontos dolog van az irodalomban: a pletyka és a metafizika. Én mindkét istenségnek áldoztam itt, titkos naplómban. Nem kérek felmentést.

KÖDLOVAGOK

*Rubin Szilárd · Zuhanyozóban · Vidor Micu
Sárközi Márta · Műstoppolás*

Babits Mihály, sokak nagy mestere, írt egykoron egy tanulmányt *Az irodalom halottairól*. Sokan vannak, jóval többen, mint az élők. Az a maroknyi ember, aki még olvas, a divat nyomába kénytelen szegődni. Minden kornak születnek divatos írói, azokat forgatják szeretettel vagy undorral, ám senki más. Elmúltak azon idők, amikor bárki felfedezte a saját kedvenc íróját, aki kedvence maradt akkor is, ha más nem hallott róla. Különben marad a mindenkori divat. A többieket eltemetik, a feledésbe hantolják. Ezen az iskolai kötelező olvasmányok sokat segítenek. Kötelező, így unalmas.

Én már kamaszkoromban eltökéltem, hogy csak ruházkodásomban s nem irodalmi ízlésemben követem a divatot. Amúgy, csak suttogva merem kimondani, java kortárs klasszikusaink egy részét unom. Így volt vele az inkvizíció egyik nagyhatalmú szolgája, a drámaíró Lope de Vega is. Nem kisebb irodalomértő, mint Kosztolányi írta meg róla, hogy halálos ágyán lelkét kilehelve még egyetlen bátor mondatra tellett tőle. „Unom Dantét!” suttogta Lope de Vega az istenkáromlással felérő ítéletet. Dantét abban a világban nem volt szabad unni.

Ha én most nevesíteném, kiket olvasok ásitva, kétségbeesetten vagy alkalmanként megvetéssel nagyhírű kortársaim közül, a nyom-

daprés folyamatosan nyomná jelen könyvemet. Éppenséggel az a híresség nem érdekel, ami nekik jutott. Egyetlen évtized? *Come on*, ne csacsiskodjunk, én legfeljebb azokat irigyelhetném, akik fél évszázada menetelnek, mint jómagam. S még azokat sem.

Irigyeltem valakit is valaha? Igen, a gyarlóság alkalmanként erényre fajulhat. Irigyeltem Rubin Szilárdot. Már a neve miatt is, mert mintha Krúdyból lépett volna elő. Ő Író volt, semmi más, nem szegődött könyvkiadóhoz, nem ment el egyetemi tanárnak, újságírónak. Rubin Szilárd, ha nem nyafogott azon a fura fejhángján, író volt, és így írt folyton folyvást. Családregegy írásával kezdte, aztán áttért a modern regényre. A *Csirkejáték* remek regény. A nagy Pilinszky János egy interjúban azt mondta, hogy őt a kortársai közül Ottlik, Németh László és Rubin Szilárd érdekelte.

Rubin és Pilinszky persze barátok voltak, nőkről fecsegték példátlan izgalommal. Olykor megálltak egy sarkon, és a semmit nézték órákig. Ez a semmi ott volt, tapintható volt, kommunizmus volt. Rubin és a Pilinszky, az író és a költő megszenvedték ugyan a történelmet, de valójában nem érdekelte őket. Rubin olykor velünk járt a Lukács uszodába. Politikáról a zuhanyzóban beszélgettünk: a zuhany zaja elnyomott volna minden mikrofont. „Odanézz – mondta Rubin, úgy 1957-ben. – Ott mossa a fenekét.” És csakugyan Magyarország egykori miniszterelnöke, aki behívta az oroszokat, ott mosta mindenét. Később a lelki szennyesét is, sikeresen. Ha valaki egyszer megleshette hazája miniszterelnökét fenékmosás közepette, akkor értékére szálítja le a politikát. Rubint nem érdekelte a politika, főként miután látott néhány történelmi hólyagot pucolászni közöttünk.

A csirkejáték állítólag és Rubin szerint Amerikából származott: ki bírja tovább a síneken a rohanó vonattal szemben, elugrani az utolsó pillanatban. Higgyük el Rubinnak, hogy volt ilyen csirkejáték a tengerentúlon és Mohács környékén, ahol a mű játszódik. Milyen békebeli lélektan, milyen remek emberábrázolás! Következésképpen Rubinról nem írtak kritikát, nem tüntették ki jószerivel semmi plecsnival. Különben sem ért rá: írt, irogatott, s nézte a nagy semmit.

Rubin ködlovag volt, miként cimborája Vidor Miklós. Az ő szerény, öntudatos alakja is a semmibe veszett. Magasra emelt fővel járt a Bródy Sándor utcán, minden jó szóért hálás volt, amellyel apostoli szegénységét és elhagyatottságát köszöntötte egy-egy tisztelője. Vidor, szül. 1923, haláláról csak a *Vigília* című katolikus lap emlékezett meg.

„Szakállas sakáll,
Ha választ, csak áll.
S e nóta dacára
Spenót a szakálla.”

Ez volt Vidor Micu, finom, elfeledett író. Amikor élt, katolikusnak lenni nem volt aktuális.

Szerét sem tudom, számát se jegyzem az én ködlovagjaimnak. Az irodalomkritika ítélkezési hevében és gögijében kitalálta a „kismester” fogalmát. Holott nincsenek kismesterek. Ha már egyszer mester valaki, méltatlan hátrébb küldeni a sorba.

A két világháború között – amelyet csak az emberi kicsinyesség nem számol egyetlen tartós háborúnak kis szünettel – a leghíresebb magyar könyv a minden nagyobb nyelvre lefordított *A halászó macska uccája* volt. Senki sem tudja, miért. S nem is kell: nincs a rossz ízlésnek külön indoka, ugyanolyan létező, mint a semmi, amit Pilinszky és Rubin oly kitaratóan bámultak. Nálunk még a földbirtokosok is írtak, holott tollat ragadni ingyen undok konkurencia. Remenyik Zsigmond földbirtokos, Dormándi László földbirtokos. Igazából az a gyanúm, hogy az írók egymásnak írnak jó hírért és tisztességért. Ha valakit Babits megdicsért, az felért egy tiszti kereszttel. Magyarországnak több mesterfokozatú írója lehetett, mint akármely nagyobb országnak. A kávéházakban vakmerő emberek körmöltek a betevő falatért, a színházakban olykor hetenként volt egy-egy bemutató. Folyóiratokat alapítottak kispénzű emberek. Molnár, azaz Sárközi Márta – Sárközi György mártír költő özvegye – egy Nyúl utcai villát áldozott Illyésre és társaira. A villa az apjáié, Molnár Ferencé volt egykoron. Márta mindenét feladta a

folyóiratért, a háború utáni *Válaszért*. A végén műstoppolásból ke-
reste a kenyerét egy szövetkezetben. Hol van az a világ, amelyben
volt műstoppoló? Ugyanott, ahol az egykori folyóiratok. Tudták azt
jól, Pilinszky, Rubin, Vidor Micu, miért bámulták olyan tartósan
a semmit. Tudták, hogy eljön közénk.

Ami pedig az elfeledettséget illeti: nem írókat felejtettek el, hanem
azt, amit egykoron úgy hívtak, irodalom. Költő költ, író ír, olvasó
olvas. Hát ez a világ elmúlt. Az ártatlanság kora szakadt ránk. Ezernyi
hírral szolgál a média. Nekem ezek a hírek nem jelentenek semmit.
Babits tudta, mi a hír. Azt mondta, hogy ő nagy hír tudója. S mi a
hír? Ősz van. Vagy egy másik költőnél puha léptekkel közelít a tél.

Ilyen nagy híreket cserélt Pilinszky, Rubin, Vidor, amidőn far-
kasszemet néztek a semmivel.

ÖRÖK EMIGRÁNSOK

Andrássy Katinka · Saint Paul de Vence
Beregi Oszkár · Isadora

A dél-franciaországi Saint-Paul de Vence-ba egy alapítvány jóvoltából kerültem. Mint a mesében. Károlyi Mihály özvegye, Andrássy Katinka, arisztokrata, forradalmár, alapítványi hölgy a filozófus Bertrand Russell által elnökölt Károlyi Alapítvány helybéli ura volt a festői kisvárosban, ahol Matisse-modellek szolgáltak fel a főtéri kávéházban. Megpályáztam néhány hónapos Dél-Franciaországot, s talán azzal nyertem el, hogy már akkor is tudtam, ki volt Károlyi Mihály, amikor ennek nem volt divatja.

Az alapítványi gondozottak, például Vilt Tibor szobrász és felesége, Schaár Erzsébet egy stúdiót birtokolhattak. Eörsi István vagy jómagam szerényebb faházban laktunk, saját konyhával, ahol a piacon vett friss articsókát főztük ki vízben, s puhítottuk fel vajjal. Nyolc mérföldre odalent volt az Azúr-part, Nizza, távolabb Cannes. Frejus-ben bikaviadal, ahová Vallauris-ból Picasso járt át, a múzeumokban eredeti Modigliani-szobrok, a kis kápolnát Matisse építette, a nizzai mozaikablakokat Chagall tervezte. Persze ő is Károlyiné szomszédja volt.

Ha már emigráció, akkor Saint Paul de Vence, állapítottam meg e temérdek világhírű ember között lakván a faházban. Sok ütött-ko-

pott kunyhó is volt a világ e köldökén, s az egyikben a kilencvenhárom esztendő, világhíréből éppen kikopott Edward Gordon Craig díszlettervező napozott egy nádfonatú székben.

Gordon Craig egy nagy színész, Ellen Terry és egy építész törvénytelen gyermekeként született Angliában. Maga is színészként kezdte, majd a színpadról alkotott radikális eszméivel hívta fel a figyelmet magára. A XX. század első évtizedében már Sztanyiszlavszkijnek magyarázta Berlinben, hogy a színpad igazi alkotója a rendező. A drámairók eredeti ihletője a tánc volt. A színpad a látvány és nem a szó otthona.

Craig újításairól az elsők egyikeként a páratlan műveltségű, színikritikusként indult magyar Hevesi Sándor, rendező, a Nemzeti Színház későbbi igazgatója tudósított. S felőle érdeklődött elsőnek Edward Gordon Craig, amikor a megroggyant, alacsony léckerítésen átlépve megleptem. Craig nagyothallott, de azért én beleüvöltöttem a fülébe, hogy Hevesit még ismerik.

És Beregi? – Nem mondtam el Gordon Craignek, hogy Beregi Oszkár néhány hete elhunyt Los Angelesben.

Beregi Oszkár talán a legnagyobb magyar színészek egyike volt. A középiskolából kimaradt Beregit vidéki fellépései után a Vígszínház alapító igazgatója, Ditrói Mór szerződtette Budapestre. Az új színház megnyitásának hetében Ferencz József császár és apostoli király látogatta meg az új színházat, és a nézőtéren az ifjú Beregi üdvözölte.

A Nemzeti Színház akkori intendánsa, báró Keglevich átszerződtette Beregit. A német színpadokról Max Reinhardt üzent érte, hiszen tudta, hogy Beregi anyanyelvi szinten beszél németül. A fiatal színész világszenzációnak ígérkezett. Az Európában turnézó Isadora Duncan, a táncot antik tógában forradalmasító amerikai mozgásművész Budapestre érkezvén a Nemzetiben tüstént megnézte Beregit a *Rómeóban*. Majd édesanyja kíséretében a színésznek hódolt. Naplójában ez olvasható: „Égő fekete tekintetű, s úgy mélyesztette a szemét az enyémbe, oly lobogó rajongással és magyaros szenvedéllyel, hogy ebben az egyetlen pillantásban benne volt a budapesti tavasz. Magas volt és fejedelmi testalkatú, koponyáját dús fekete fürtök ke-

retezték, melyek olykor bíbor árnyalatot kaptak. Michelangelo róla mintázhatta volna Dávidját.”

Isadora beleszeretett Oszkárba, beleszeretett a magyarságba. Az Operaházban Gluck muzsikájára táncolt Isadora. A közönség meglepetésére a fellépés szünetében egy cigányzenekart rendelt a színpadra, és a *Csak egy kislány...* dallamára énekelni kezdett. Majd egy bíbor köpenyben táncolta el a „magyar hősök forradalmi himnuszát”, a *Rákóczi-indulót*.

Isadorát a szerződése számos európai városba szólította. Oszkár időnként feltűnt a nagy táncosnő oldalán, így Bayreuthban, Wagner kertjében szavalt – magyarul – az asszonynak. Isadora aztán Berlinben ismerkedett meg az angol színházi mágussal, Edward Gordon Craiggel, s ez kilobbantotta a Beregihez fűződő szerelmét. Craigtól gyermeke született, akit országról országra úzított megannyi szenvedélye. Egy újabb házasság, újabb gyerek s friss tragédia. Isadora gyermekei egy csónakkiránduláson belefordultak a Szajnába, és odavesztek.

Innen már Vanessa Redgrave életrajzi filmje is eligazít. Isadorának tánciskolát ajánlanak Oroszországban, s ott ismerkedik meg Szergej Jeszenyin költővel. Egybekelnek, és az Egyesült Államokba költöznek, egyik szállodaszobából a másikba. Jeszenyint botrányok kísérik: részegen tör-zúz, felemlegeti, hogy asszonya tizenhét esztendővel idősebb nála. Alig esztendő múltán elválnak, Jeszenyin hazatér Moszkvába, hogy gyors egymásutánban romantikus szerelmekbe bonyolódjon, utoljára Tolsztoj unokájával. Aztán a Hotel Angleterre szállodaszobájában elébb az ereit vágta fel, a saját vérével írja meg utolsó versét, majd felakasztotta magát. Harmincesztendős volt. Terjedt a híre Moszkvában, hogy az öngyilkosság az államrendőrségi szolgálatok rendezésében színre vitt gyilkosság lehetett.

Isadora veszte hasonlóan festhető a gótikus romantika színeivel. Dél-Franciaországban, az Azúr-parton, nem messze Edward Gordon Craig kunyhójától ült be új, nyitott Bugatti kocsijába, s a nyakára tekeredett sálja fojtotta meg.

A férfi, aki szüzességétől fosztotta meg, kevésbé romantikus, annál szomorúbb sorsot teljesített be. Beregi Oszkárt végül Rein-

hardt szerződtette az első világháború után. Hatalmas sikerrel játszott Németországban, de magyar asszonya s a szíve visszahúzta Magyarországra. Itt fosztották meg színészkararai tagságától és a Nemzeti színpadától, s zsidóként az OMIKE termeibe száműzték. Csak zsidóknak, csak zsidóként játszhatott. Beregi Madách Imre alig ismert *Mózesét* tűzte műsorra, és játszotta el a haragos prófétát. Feleségét bombatalálat pusztította el Budapest ostromakor, s ő leányával, Beregi Leával, s annak férjével, a világhírű Mozart-tenorral, Pataky Kálmánnal menekült. Beregi ezredesi maszkot öltött, és jól játszotta szerepét désfalvi Pataky Kálmán, a francia Becsületrend lovagja, őskeresztény veje mellett.

Budapesten még dörögtek a fegyverek, amikor 1944 októberében Pataky Kálmán és Beregi felléptek a felszabadult Szeged színpadán. Ezúttal azonban nem volt maradása egyiküknek sem. Dél-Amerikába szökött a tenor és az idős színész. Később Beregi New Yorkban kapott szerepet ideiglenes munkavállalóként. Egy öreg szakácsot játszott egy filmben, akinek az az álma, hogy halála előtt még amerikai állampolgár legyen. Az angol nyelv ismeretének hiányában azonban az öreg emigráns megbukik a vizsgán. Szívrohamot kap, de a jó emberek előkerítenek egy jószívű bírót, aki kórházi ágyán vizsgáztatja le a filmbeli János bácsit.

Beregi jól játszhatta a szerepet, belülről, mély átéléssel. A bevándorlási hatóságok nem adták meg neki azt, amit olyan jól játszott el. Beregi Oszkár húsz esztendeig készült haza, de sohasem érkezett meg. A hamvait hozatták Budapestre.

Edward Gordon Craig ott bóbiskolt vence-i konyhójában. Úgy rémlett, nem bocsátott meg senkinek. Elődjének Isadoránál, a nagy színész Beregi Oszkárnak vagy utódjának, Szergej Jeszenyinnek. Sztanyiszlavszkijnak is hiába tervezett többsikű díszletet, elsőre nem tudták kivitelezni. Csaknem egy évszázad sérelmei gyűltek fel a gyakran elbóbiskoló, húgával élő mesterben. Esméit mindenfelé tanították, őt elfeledték.

Eszteendő múltán, hogy nála jártam, ő is elhunyt.

TARTALOM

Előszó	5
I. A POKOL TÉRKÉPE	7
A történelem tanúja	8
Parancsmegtagadás	12
Két félidő a pokolban	17
Az ismeretlen remekmű	21
Boldizsár Iván hazudik	25
Temetetlen holtak	29
A feljelentési kötelezettség elmulasztása	32
A Ritz Szállóban	36
Nehéz örökség	40
A merénylő	44
Pütkösdí királynő	48
A tizenhárom partizán esete Pedróval	52
Ki dobta fel Wallenberget?	56
Bicegők	60
A csirkepásztor	64
Mensch	68
Az ostobák szocializmusa	72
A Rémkirály	77
II. HALVÁNYULÓ ARCOK	83
Síron túli kézfogások	84
Oh, my Darling	87
A pokol tornácán	91
A végzet	95
Szélmalmok ellen	99

A báró	102
Az én arisztokratáim	106
A skandináv szépség	109
Koestler és az erőszakos nemi közösülés	113
A látható ember	123
Ködlovagok	128
Panoptikum	132
Összegyűjtött bűneim	136
Halálos szerelem	139
Szabadulás a pokolból	143
A feljelentés művészete	147
Apokrif	151
Csak posta voltál	155
Özvegyek, árvák	160
Dércsípte bimbó	164
Östehetség	168
Becker Bébi vetkőzik – a múlt nem jó vissza	171
Illegalításban	175
Akire senki sem vigyázott	179
A nagymester	183
Semmelweis és a rendszerváltás	187
Ázsiai kikötő	191
III. A SZÍNFALAK MÖGÖTT	195
Győző Manók	196
A Pásztorkút	201
Örök emigránsok	205
Csodálatos mandarin	209
Szervusz, Kodály elvtárs!	214
Jaj, cica, eszem azt a csókos szád...	218
Az anekdoták királya	223
Kiszabadult oroszlán	227
Margita élni akar	230
Istennő, kis tokával	235

<i>Tartalom</i>	317
Mit csicseregtek?	240
Tragédia viccben elbeszélve	244
Striptease	248
Atlantis	252
Szegény jó öreg Béla bácsi tündöklése és bukása	255
Mit tudtak ezek a szerelemről?	260
IV. A KÁRPÁTOK ALATT – ÉS AZON TÚL	265
Az elnök holnap fogad	266
Egy utolsó vacsora	270
Kicsi mérges öregúr	274
Fejünk fölött elrepült a nikkell számovár	280
Határ a csillagos ég	286
Üvöltés	290
Az Édentől Keletre	295
Lilliput	300
Égi és földi turpisságok	306
Satu kán országa	310